יעקב מאַנטשניק

JACOB MACZNIK

1905-1945

עס שטייט פאַר אונדזער אויג דער שטילער, ערנסטער יונגערמאַן. ער איז מיטל־געוואוקסיק. זיין לענגלעך ספרדיש־יידיש פנים איז באַצויגן מיט אַ דינער, בלוילעכער הויט. די האָר שוואַרץ און כוואַליעדיק. די אויגן רויטלעכע, ווי נישט אויסגעשלאָפענע, מידע. ריידן רעדט ער תמיד שטיל און איידער ער זאָגט אַרויס אַ וואָרט, איז עס צוערשט גוט אַדורכגעטראַכט.

איך האָב זיך מיט אים און זיין פרוי, די קדושה סאָניע (שרה), באַקענט אין יאָר 1929. ער האָט געזאָגט, אַז ער איז אַ מאָלער און איז געקומען פון לאָדזש קיין פּאַריז, כדי דאָ ממשיך צו זיין זיין קינסטלערישע אויסבילדונג, און אַז זיין פרוי אַרבעט אין אַ פאַבריק פון לעדערנע מאַנטלען.

געוווינט האָבן זיי אין אַ האָטעל־צימער אין איינעם פון די אַלטע, געדיכט־באַפעלקערטע אָרעמע אַרבעטער־קוואַרטאַלן.

די ווענט פון האָטעל־צימער זיינען געווען באַהאַנגען מיט זיינע אייל־בילדער. דאָ און דאָרטן, אין אַ וואַזאָניקל אָדער גלאָז וואַסער — אַ פּאָר פרישע בלימלעך.

פאַרן אָפענעם פענצטער פון צימער איז געלעגן אויסגעשפּרייט, העכער און נידעריקער, אַ לאַנדשאַפט אַ גאַנצע פון דעכער.

פון דאָרטן, דעם האָטעל־צימער, שטאַמט טאַקע דעם קינסטלערס געמעל „פּאַריזער דעכער“, וואָס ער האָט שפּעטער אויסגעשטעלט, מיט נאָך אַנדערע זיינע קונסטווערק, אין פּאַריז און אין לאָדזש.

די געדאַנקען, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט, זיינען געווען דער אויסדרוק פון זיינע ראַנגלענישן און זוכענישן.

אַ ביסל שפּעטער האָבן זיי זיך אַריבערגעקליבן אין אַ קינסטלער־אַטעליע, אויף רי פּערעל 2, אין הויז, וווּ עס האָט געהאַט געוווינט דער באַרימטער מאָלער דואַניע־רוסאָ.

דאָס איז געווען אַן אַטעליע פול מיט בילדער אויף די ווענט און פּאָליצעס ביכער וועגן קונסט, ליטעראַרישע ווערק אין יידיש און פראַנצויזיש.

אַ צוויי קאַנאַריקלעך פלעגן דאָרטן זינגען אין דעם שטייג, צייטנווייז אַרויספליען פון אים און אָנפילן דעם אַטעליע־חלל מיט זייער געזאַנג.

אין דער הייך, אויפן גאָרנדל פון דער אַטעליע, איז געווען די קיך, וואָס איז אויך געווען דאָס עסצימער. דאָרטן האָט אויך די פרוי געאַרבעט ביי דער ניימאַשין קליידער, וואָס זי האָט אַרויסגענומען פון אַ פאַבריק, צוזינגענדיק זיך בשעת דעם נייען אויף דער מאַשין אַ יידישן פאָלקסמאָטיוו.

איר מאַן, דער קינסטלער, וואָס איז אָפט מאָל געשטאַנען ביי אַ ברעט און אויסגעפּרעסט די קליידער, פלעגט אָפט אויך צוברומען אַ היימישן ניגון.

***

סאָניע, די טאָכטער פון אַ לאָדזשער אָרעמען יידישן שניידער, האָט אויסגעזען ווי אַ רבנישע, יחוסדיקע טאָכטער. ליב געהאַט זיך צו קליידן אין שוואַרצן זיידנס, אין סאַמעט. זי איז געווען זייער מוזיקאַליש און פלעגט אַרויסטרעטן ביי די קאָנצערטן פון לאָדזשער „הזמיר“, געזונגען אין בעטהאָווענס „ניינטער סימפאָניע“, אין העברעיש.

זי האָט זייער ליב געהאַט צו זינגען יידישע פאָלקסלידער.

איר מאַן יאַנקעל פלעגט אויך אַ מאָל זינגען אין די שבת־צו־נאַכטן. אָבער די לידער זיינע זיינען געווען מיינסטנס טרויעריקע, אומעטיקע. לידער פון יידישן דלות, פון יידישן צער. ער פלעגט, זיצנדיק ביים טיש, פּלוצעם געבן אַ מאַך מיט זיין רעכטער האַנט איבער זיין ביינערדיקער קני און אַריבערגיין צו אַ פריילעכער נאָטע, ווי ער וואָלט זיך אַליין געוואָלט באַפרייען פון די אומעטיקע, נאָגנדיקע טענער, און האָט זיך גענומען דערציילן מעשיות, גלייכווערטלעך און פלעגט זיך דערביי אָפט מאָל שטאַרק צעלאַכן.

י. מאָנטשניקס פרוי, די קדושה סאָניע, פּאָטאָ

ער איז געבוירן געוואָרן דעם 4טן דעצעמבער 1905 אין לאָדזש. זיין פאָטער, דער אַלעקסאַנדער חסיד ר׳ ישראל, איז געווען אַ לאַקירער פון מעבל. ער האָט זיין זון יעקב געגעבן אַ יידיש־טראַדיציאָנעלע דערציונג, אים געשיקט לערנען אין חדר און אויך אַליין מיט אים געלערנט חומש און רש״י.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער פאָטער מיט זיין הויזגעזינד פאַרלאָזט לאָדזש און געפאָרן צו זיינס אַ קרוב אין דאָרף פּאַטאָק, וואָס לעבן קעלץ.

יאַנקעל האָט דאָרטן ליב געהאַט אַרומצוּוואָגלען, גיין צום דאָרפישן טייך, ווו ער פלעגט אויסקנעטן כלערליי חיהלעך. די עלטערן האָבן זיך שפּעטער אַריבערגעקליבן מיט זייערע קינדער קיין קעלץ און דאָרטן געצויגן זייער אָרעמע חיונה פון אויסבאַקן קליינע געבעקסן, וואָס זייער יונג קינד יאַנקל פלעגט האַלבע טעג פונאַנדערטראָגן איבער די קעלצער שענקען צום פאַרקויפן. דעם אַנדערן האַלבן טאָג האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט לערנען, צייכענען און לייענען.

געטריבן פון אַ טיפן דראַנג זיך אָפּצוגעבן מיט מאָלעריי, פאָרט ער אין יאָר 1922 פון לאָדזש אָן מיטלען קיין וואַרשע און טרעט אַריין אין דער אָרטיקער קונסט־אַקאַ־דעמיע.

ביי טאָג לערנט ער אין דער אַקאַדעמיע און ביי נאַכט אַרבעט ער ביז אין די שפּעטע שעהען אַריין ביי באַצירן מיט כלערליי מאָטיוון אַלבאָמען, כדי צו האָבן אויף אַ שטיקל ברויט.

ער האָט אין 1928 חתונה און קומט אין זעלביקן יאָר מיט זיין פרוי קיין פאַריז ממשיך זיין זיין קינסטלערישע אויס־בילדונג.

איין מאָל, אין פרילינג 1937, קומט ער צו מיר, דעם קאָפּ, ווי ער פלעגט אים אָפּט האַלטן, אַ ביסל אַראָפּגעבויגן, און זאָגט צו מיר מיט אַ כמעט בעטנדיקער שטים:

מאַנטשניק אין יאָר 1937,
בעת ער האָט געמאָלן די יידישע שולן אין פוילן - פאָטאָ

— לאָמיר ביידע פאָרן קיין פוילן. איך וועל דאָרטן מאָלן און דו וועסט שרייבן.

און מאָלן האָט מיין אומפאַרגעסלעכער פריינד געהאַט בדעה אונדזערע דורות־אַלטע שולן אויף פוילישער ערד.

— ס׳וועט קומען, האָט ער געזאָגט מיט אַ ציטערנדיקער שטים, — אַ שטורעם און ס׳וועט נישט בלייבן קיין זכר פון זיי, פון די יידישע דענקמעלער.

ער האָט מיט זיין קינסטלער־נשמה פאָרויסגעזען און פאָרויסגעפילט דעם בייזן שטורעם.

— מיר וועלן פאָרן, יאַנקל.

נישט האָבנדיק קיין געלט אַדורכצופירן זיין אידעלע שליחות צו פאַראייביקן די אַלטע יידישע שולן אין פוילן ווי אַ זכר פון דורות יידיש לעבן אין יענעם לאַנד, נאָך איידער

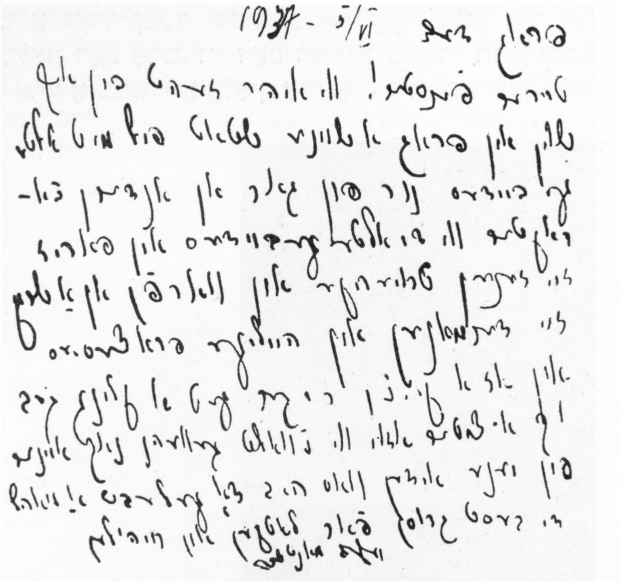

פאַקסימילע פון מאַנטשניקס אַ קאַרטל צו ה. פענסטער

זיי ווערן פון שטורעם פאַרלענדט, האָט ער געקלאַפּט אין די טירן פון אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס און גערעדט וועגן דער וויכטיקייט אָפּצוראַטעווען יידישע דענקמעלער, כל זמן ס׳איז נאָך צייט. (אין דייטשלאַנד האָט מען שוין דעמאָלט געהאַלטן אין איין ברענען יידישע שולן.)

ער האָט זיך מיט זיין מאָלער־קעסטל, פאַרבן און פענדזלען געלאָזט קיין פוילן, אָפּטרעטנדיק צוערשט אין פּראָג, כדי דאָרטן צו מאָלן די אַלט־נייע שול.

— די געביידעס דאָ, שרייבט ער פון דאָרט, זיינען טרוי־עריקע און וואַרפן אָן אַן אימה. זיי דערמאָנען אין הייליקע פּראָצעסיעס. און אַז אַזאַ קירכנגלאָק גיט אַ קלונג, גיב איך אַ ציטער, אַזוי ווי איך וואָלט געווען נאָך איינער פון יענע יידן, וואָס האָבן דאָרטן געלעבט.

מיר האָבן זיך שפּעטער געטראָפן אין טאָרנע (טאַרנאָוו). ער האָט מיט גרויס הנאה אַרויסגענומען פון זיין מאָלער־מאַפּע די שולן פון פּשעוואָרסק און ריישע (זשעשאָוו), וואָס ער האָט געמאָלן, און מיר זיי געוויזן.

מיר זיינען דערנאָך ביידע געפאָרן אין מיין געבוירן־שטעטל באַרנעוו צו מיין פאָטער אויף שבת.

שבת נאָך טיש האָט ער פאַר דער באַרנעווער יידישער יוגנט געהאַלטן אַ רעפעראַט וועגן קונסט.

מיטן דאַמפשיף האָבן מיר זיך געלאָזט קיין צוויזמער (סאַנ־דאָמיעזש), דער אַלטער, ביי דער ווייסל ליגנדיקער פּוילישער שטאָט.

מיר האָבן באַזוכט די גאַסן, די דענקמעלער פון דער דאָזיקער שטאָט.

אַז מיר האָבן אויך אַ בליק אַריין געטאָן אין דער דאָרטיקער קאַטעדראַלע, האָט זיך תיכּף געוואָרפן אין די אויגן אַ גרויס איילבילד. דאָס דאָזיקע „קונסטווערק" האָט פאָרגעשטעלט, ווי צוויי יידן, מיט לאַנגע בערד און מאָדנע פּנים־אויסדרוקן, צאַפּן אַריין אין אַ כלי פון אַ קריסטלעך קינד זיין בלוט אויף פסח...

מיט אַ געדריקטער שטימונג און עקל האָבן מיר תיכּף פאַרלאָזן דאָס אָרט, ווו דאָס דאָזיקע „בילד" האָט געהאָנגען אויף אַ בכבודיקן פּלאַץ, אַזוי אַז די, וואָס זיינען מתפּלל צום גאָט פון ליבשאַפט, באַרעמהאַרציקייט און מחילה, זאָלן בשעת התפילה זיך דערפון קענען אינספּירירן...

מיר האָבן זיך געלאָזט איבער די היימישע יידישע געסלעך. די פענצטער פון די שטיבעלעך זיינען געשטאַנען אָפענע. מיר זיינען צוגעגאַנגען צו איינעם פון די נידעריקע אָפענע פענצטער: ביי אַ נידעריק שוסטערטישל מיט אַ ביסל גאַרן און רויטלעך שטיקל וואַקס איז געזעסן אַ מילדער זקן מיט אַ שנייוויייסער באָרד. ער האָט אויסגעזען ווי איינער פון די אבות. ער האָט זיך אויפגעשטעלט, צוגעגאַנגען צום פענצטער, זאָגנדיק:

— שלום עליכם, יידן. פון וואַנען קומען יידן? און ווי הייסן יידן?

אַז מיר האָבן געזאָגט דעם זקן, ווי מיר הייסן און פון וואַנען מיר קומען, האָט ער געענטפערט מיט אַ שמייכל:

י. מאַנטשניק — יידן פון פּזשעדבוזש, איילבילד
קאָלעקציע פרל' אסתר מיעדזשינסקי — פּאַריז

אויסגעגאָסן אויף די פּנימער פון די יידן. מ'האָט פאַר-שפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ'האָט אין אַ שכנישן וואַלד געפונען צוויי יידן דערהרגעט, וואָס האָט זיך אַ ביסל שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר נישט ריכטיק, און דאָס שטעטעלע האָט באַלד צוריק באַקומען זיין פריערדיקע פיזיאָנאָמיע.

יאַנקל האָט זיך אַוועקגעשטעלט מאָלן די שול. יונג און אַלט האָבן זיך צוגעקוקט. מיר האָבן נאָך געוואָגלט איבער אַנ-דערע יידישע ישובים, זיך געטונקט אין יידישקייט.

אין לאָדזש האָט ער מיך אַרומגעפירט, געוויזן דעם „באַ-לוט", ווו עס האָט געהויזט די יידישע אָרעמקייט, צו וועלכער ער איז געווען צוגעבונדן. ער האָט מיך געפירט איבער די חסידים-שטיבלעך. אַ שטאַרקן רושם האָט אויף אים געמאַכט דאָס שטיבל פון די „טויטע חסידים" — אַזוי רופט מען זיי, די חסידים פון ר' נחמן בראַצלעווער. נאָך מינחה און מעריב זיינען געזעסן ביי אַ לאַנגן, נישט העל באַלויכטענעם טיש יידן און זיך צוגעהערט צום ייד, וואָס האָט, האַלטנדיק אַ ספר אין די הענט, געלערנט מיט זיי, זאָגנדיק: „דער רבי זכותו יגן עלינו האָט געזאָגט..."

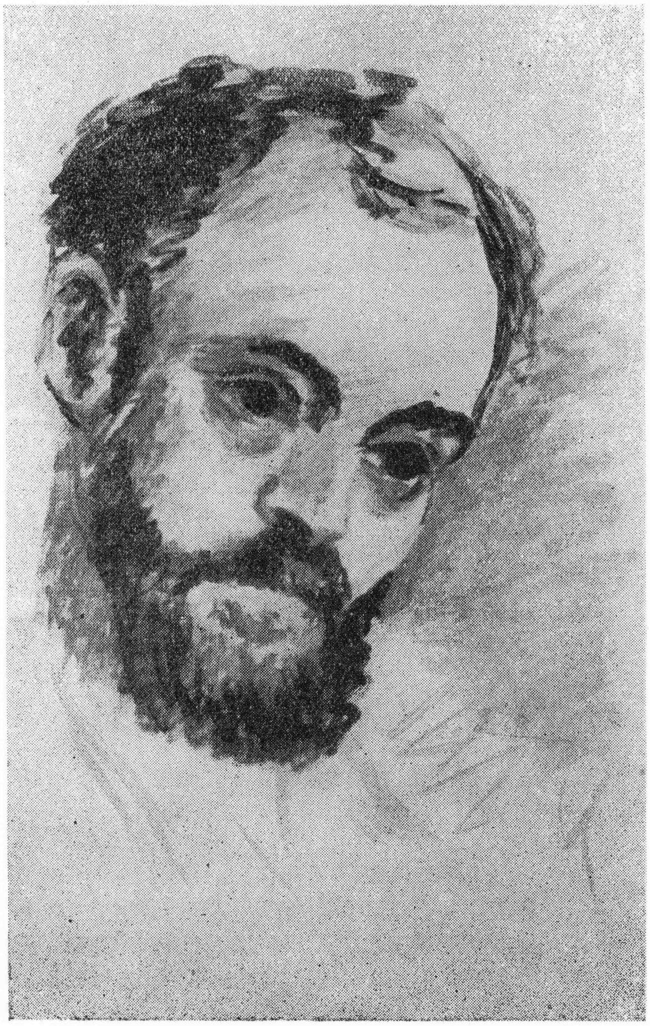

י. מאַנטשניק, פּאָרטרעט פון שרייבער וואָלף וועוויאָרקאַ, אוילבילד
קאָלעקציע ח. פענסטער

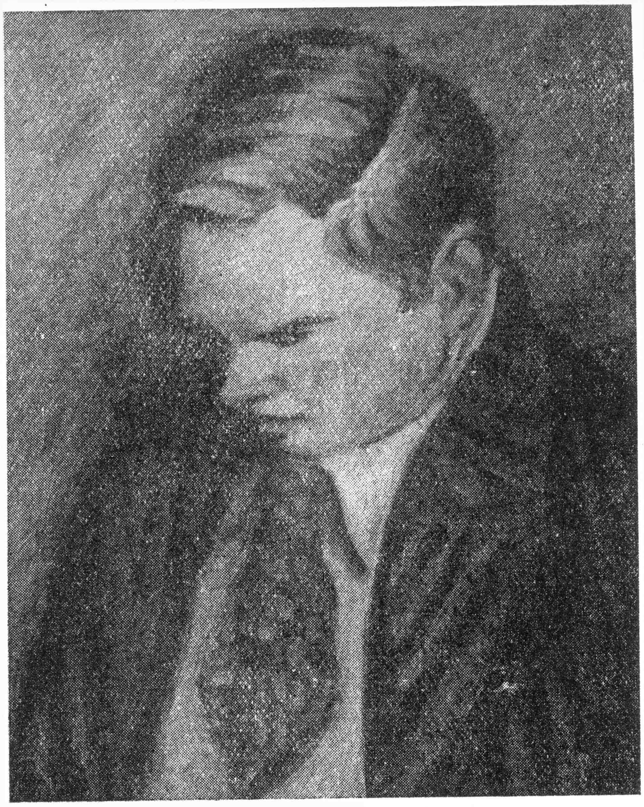

י. מאַנטשניק, פּאָרטרעט פון דיכטער לייב מלאך, אוילבילד

— און איך, איך היים לייב לאָס. לאָס הייסט דאָך וואַלד און איך בין יונג און פריש ווי אַ וואַלד.

אַ קוואַל פון וואַרעמקייט האָט זיך באַלד צעגאָסן אויפן יונגן קינסטלערס פּנים.

ער האָט לאַנג געהאַלטן ר' לייבס האַנט אין זיינע ביים געזעגענען.

מיר האָבן זיך דעם זעלביקן טאָג פאַר נאַכט געלאָזט קיין קאַרעוו (קוראָוו), ווו יאַנקל האָט געוואָלט מאָלן די שול-פעסטונג.

אַז מיר זיינען אַריין אין שול, זיינען מיר געוואָרן נתפּעל פון הערלעך געשניצטן ארון-קודש, פון עמוד און באַלעמער, וואָס מיר האָבן, צוליב דער שיינקייט זייערער, געלאָזט תּיכף אָפּפאָטאָגראַפירן. נישט ווייניקער אָבער זיינען מיר געווען באַגייסטערט פון ר' יוסקע סופר, וואָס איז געווען דער חזן פון דער שול, פון זיין פיין געשניצט פּנים, פון זיינע דיסקרעטע, אַריסטאָקראַטישע טריט.

ר' יוסקע האָט אונדז, צווישן אַנדערע אינטערעסאַנטע מעשיות, דערציילט וועגן איינאָגיקן מלך שאול וואָהל.

מיר האָבן דערנאָך באַזוכט דאָס שטעטעלע זאַוויכאָסט מיט זיינע האַרציקע יידן, מיט זיין אידעאַליסטישער יידישער אַרבעטער-יוגנט. מיין פריינד איז געגאַנגען מיט דער יוגנט, גערעדט מיט זיי ביז אין שפּעטער, אויסגעשטערנטער נאַכט.

אין דער שול האָט אונדז דער שמש געוויזן שיינע, אַלטע פּרוכותער.

צו מאָרגנס אין דער פרי האָבן מיר דאָס רירעוודיקע שטע-טעלע געפונען גאָר אַנדערש: אַן אומרואיקייט איז געלעגן

מיר האָבן זיך צעשיידט. עטלעכע טעג דערנאָך האָב איך באַקומען פון אים אַ בריוו, אַז ער וואָלט נאָך גערן געמאָלן אַ וועלכע שולן, נאָר ער האָט נישט קיין געלט. ער האָט אפילו נישט אויף הוצאות-הדרך קיין פּאַריז, ווו עס דאַרף באַלד פאָרקומען דער יידישער קולטור-קאָנגרעס, ביי וועלכן עס וועט אויך זיין אַ בילדער-אויסשטעלונג פון יידישע קינסטלער.

מיט אַ צען געמאָלענע שולן איז ער געקומען צוריק קיין פּאַריז. מאָלן האָט ער געזאָלט איבער פערציק...

אין פּאַריז האָט ער זיך גענומען צו זיין אַרבעט. די סוזשעטן,

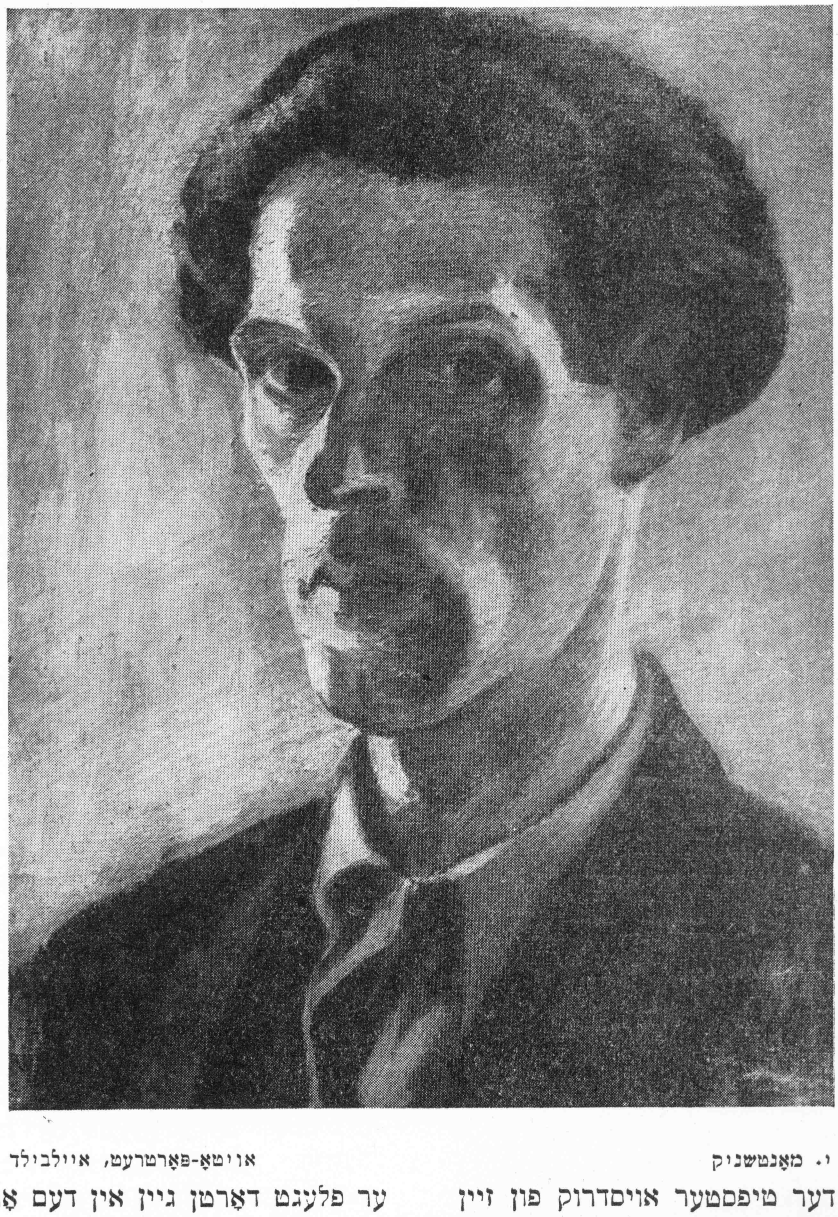

י. מאַנטשניק

אויטאָ-פּאָרטרעט, אוילבילד

וואָס ער מאָלט, זיינען דער טיפסטער אויסדרוק פון זיין נשמה, פון זיינע טיפסטע איבערלעבענישן. מיר טרעפן ביי אים, וואָס האָט אויסגעזען ווי איינער, וואָס איז געקומען פון די ברעגן פון אַרום ים-התיכון, אַ זייער וואַרעמע, האַרציקע באַציונג צו זיינע סוזשעטן. ס'איז גענוג, אַז מיר זאָלן וואַרפן אַ בליק אויף זיין געמעל „פּזשעדבוזשער יידן", און מיר דערפילן דאָס באַלד: די האַרציקע וואַרעמקייט און צוגעבונדנקייט זיינע צו זיין פאָלק.

דאָס זעלביקע, ווען מיר באַטראַכטן דעם זייער געלונגענעם פּאָרטרעט זיינעם פון שרייבער און קדוש וואָלף וועוויאָרקע, געמאָלן בעת דער מלחמה אין טולוז.

און מיט וואָס פאַר אַ ליבשאַפט ער מאָלט צוויי קליינע פישעלעך. ווי ער וויקלט זיי איין אין ליכט און שאָטן!

ווען ס'איז אויסגעבראָכן די מלחמה, האָט ער זיך געפונען מיט זיין פרוי אין די בערג, אין אַ דערפל פון אָווערניע. ער האָט עס אָבער באַלד פאַרלאָזט און געקומען קיין טולוז צו לויפן, כדי צו זיין צוזאַמען מיט די יידישע פליטים.

ער פלעגט דאָרטן גיין אין דעם אָרטיקן קליינעם שולעכל טרעפן יידן און וועלכע ער האָט, אגב, אויך בדעה געהאַט צו מאָלן.

ער האָט אין טולוז, אין יענער שרעקלעכער צייט, געהאַלטן איין מאָל אַ רעפעראַט פאַר דער יידישער יוגנט וועגן קונסט ביי יידן.

ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער יידישער קאַמף-אָרגאַני-

זאַציע און געזוכט אויסצוגעפינען פאַר איר יידישע יונגע לייט.

מען האָט דערווייל באַקומען צוגעוויזן פון דער מאַכט צוואַנג-רעזידענצן; דער קינסטלער און זיין פרוי קיין לורבאַרוס, אין די פירענייען. ער האָט געוווינט אין שכנישן דערפל סאַרפּ.

מיר האָבן זיך דאָרטן געטראָפן אַנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער. מאָלן ווייטער איז אים געווען שווער. ער האָט זיך באַמיט צו פאָרן קיין שפּאַניע און פון דאָרטן צו קומען קיין לאָנדאָן צו די „פרייע פראַנצויזישע קעמפערישע כוחות“. געחלומט וועגן שאַפן לעבן זיי אַ באַזונדערע יידישע פאָרמאַציע.

ער, אויף וועמענס פנים איז געלעגן אויסגעגאָסן אומעט, האָט אויסגעזען ווי נישט דער זעלביקער. ער איז געווען זייער אומרואיק און געררייצט.

גייענדיק איין מאָל מיט אים אין אַ זומערדיקן פרימאָרגן איבער די ברייטע, רחבותדיקע שליאַכן, האָט ער גערעדט באַזונדער גערייצט, ממש געשריגן:

— „די סכנה איז גרויס. מען דאַרף דאָס און דאָס טאָן. אויב נייטיק — דאַרף מען אפילו יידן צווינגען! די צייט פאָדערט אחריות, נישטאָ קיין פלאַץ פאַר הפקרות. דער גויאישער וועלט, האָט ער אויסגעשריגן, דאַרף מען זאָגן, אַז אומקומען וועלן נישט נאָר מיר אַליין, אַז מיר קענען מיטשלעפּן אויך אַנדערע מיט זיך!“

ווען ער האָט זיך אַ ביסל באַרואיקט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און גענומען ריידן וועגן די גדולי-ישראל פון דער תקופת-זהב אין ספרד: וועגן ר׳ יהודה הלוי און ר׳ שלמה אִיבן גבירול. גערעדט, ווי זיי האָבן געמוזט אויסזען און וואָס פאַר אַ הלבשה זיי האָבן געמוזט טראָגן.

ער האָט אויף מיר תמיד געמאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואָלט געווען געקומען פון ערגעץ ווייטע, זוניק-ליכטיקע מקומות און אַריינגעפאַלן, קעגן זיין ווילן, אין אַ קאַלטער וועלט, וואָס איז נישט געווען זיין וועלט. דערפאַר דער שטענדיקער אויסגעגאָסענער אומעט אויף זיין פנים.

ער האָט געפּרוווט זיך ראַטעווען מיט זיין פרוי און ביידע שוועגערינס, פעלע און אסתר, קיין ניצע. דאָרטן האָט מען זיי אַלע צוגענומען, געפירט קיין דראַנסי.

פיר וואָכן שפּעטער, דעם 1טן נאָוועמבער 1943, ווערט ער פון דאָרטן דעפּאָרטירט.

אִין די לאַגערן (ווי עס גיט איבער פריינד מלך טענענבוים, וואָס האָט מיט אים אַדורכגעמאַכט דעם וועג פון פיין און איז על-פי-נס געבליבן לעבן) האָט ער אַרויסגעוויזן אַן אומגעוויינטלעכן מסירת-נפש. ער האָט געהאַלטן אין איין שטאַרקן און מוטיקן די יידן. ער אַליין האָט אַלץ מקבל באהבה געווען.

דעם 18טן יאַנואַר 1945, ווען די דייטשן ציען זיך צוריק פון אָשפּיצין (אוישוויץ), פירט מען אים מיט טויזנטער יידן, בעת אַ מוראַדיקער זאַווערוכע, קיין מאַוטהאַוזען, עסטרייך, און פון דאָרטן קיין עבענזע, דעם ערגסטן לאַגער, ווו ער האָט דעם 5טן מאַי 1945, איין טאָג פאַרן אַריינקום פון די אַמעריקאַנער, אויסגעהויכט זיין ליכטיקע נשמה.